

MUZEUL JUDEȚEAN TELEORMAN

**BULETINUL MUZEULUI JUDEȚEAN TELEORMAN
SERIA ARHEOLOGIE**

11 - 2019

MUZEUL JUDEȚEAN TELEORMAN

BULETINUL MUZEULUI JUDEȚEAN TELEORMAN. SERIA ARHEOLOGIE 11

COLEGIUL DE REDACȚIE

Dr. Pavel Mirea, *Muzeul Județean Teleorman* - Redactor șef

Dr. Ecaterina Țânțăreanu, *Muzeul Județean Teleorman* - Secretar de redacție

Dr. Radian R. Andreescu, *Muzeul Național de Istorie a României*

Professor Douglass W. Bailey, *San Francisco State University*

Professor Amy Bogaard, *Oxford University*

Dr. habil. Adina Boroneanț, *Institutul de Arheologie 'Vasile Pârvan' București*

Prof. univ. dr. Sabin Adrian Luca, *Universitatea 'Lucian Blaga' din Sibiu, Muzeul Național Brukenthal*

Dr. Steve Mills, *Cardiff University*

Dr. Cristian Schuster, *Institutul de Arheologie 'Vasile Pârvan' București*

Dr. Laurens Thissen, *Thissen Archaeological Ceramics Bureau, Amsterdam*

Tehnoredactare: Pavel Mirea, Pompilia Zaharia

Corectura: Mădălina Dumitru

Consultanți: Steve Mills (limba engleză), Cristi Marin (limba franceză)

Coperta: bază de cupă cu atribute antropomorfe descoperită în așezarea de tip *tell* de la Vitănești – desen Cătălina Dănilă, machetare Pompilia Zaharia.

Colegiul de redacție nu răspunde de opiniile exprimate de către autori.

Corespondența, manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb se vor trimite Colegiului de redacție, pe următoarea adresă: MUZEUL JUDEȚEAN TELEORMAN, str. 1848, nr. 1, cod poștal 140033, ALEXANDRIA, jud. Teleorman, ROMANIA sau prin email: redactie_BMJT@yahoo.com; pavelcmirea@yahoo.com.

Revistă editată cu sprijinul Consiliului Județean Teleorman

©Toate drepturile asupra acestui număr sunt rezervate Muzeului Județean Teleorman

S U M A R
C O N T E N T S

PALEONTOLOGIE

PALEONTOLOGY

Ștefan VASILE, Veronica COJOCARU, Bogdan Alexandru TORCĂRESCU

A partial *Mammuthus meridionalis* skeleton from Brebina
(Teleorman County, Dacian Basin)

*Un schelet parțial de Mammuthus meridionalis dela Brebina
(județul Teleorman, Bazinul Dacic) .....*

5

ARHEOLOGIE

ARCHAEOLOGY

Andreea BÎRZU

Notă asupra unui fragment de vas gumelnițean cu atribute antropomorfe descoperit
la Vitănești, jud. Teleorman

*Note on a Gumelnița vessel with anthropomorphic features discovered at Vitănești,
Teleorman County .....*

15

Ion TORCICĂ

Unburned loom weights from Vitănești 'Măgurice' tell settlement
(Teleorman County, southern Romania)

Greutăți de lut nears de pe tell-ul Vitănești 'Măgurice' (județul Teleorman, sudul României) .....

23

Alin FRÎNCULEASA, Bianca PREDA-BĂLĂNICĂ, Angela SIMALCSIK, Octav NEGREA,
Bogdan CONSTANTINESCU, Daniela CRISTEA-STAN

Morminte Iamnaia într-un tumul redescoperit și salvat în localitatea Blejoi (jud. Prahova)

Yamnaya graves found in a burial mound, rediscovered and saved at Blejoi (Prahova County) .....

35

Eugen S. TEODOR, Pavel MIREA, Emil DUMITRAȘCU, Mihai MICU

Cercetările arheologice de la Segarcea-Deal 'Cișmele' (județul Teleorman)

Archaeological research at Segarcea-Deal 'Cișmele' (Teleorman County) .....

79

Mihai MICU

Cetatea Turnu – o primă atestare anterioară domniei lui Mircea cel Bătrân

Turnu Fortress – a first attestation before Mircea the Elder's rule .....

101

Robert GINDELE, Lavinia BRÂNDUȘAN, Viorel Ștefan GEORGESCU, Andrei HEROIU

Cercetări arheologice preventive la Cetatea Turnu (Turnu Măgurele, jud. Teleorman),
campaniile 2018-2019 – rezultate preliminare

*Rescue excavations at Turnu Fortress (Turnu Măgurele, Teleorman County),
2018-2019 seasons – preliminary results .....*

111

Adriana GAȘPAR

Ceramica din perioada otomană târzie descoperită recent la Cetatea Turnu. Analiză preliminară

Late Ottoman pottery recently found at Turnu Fortress. Preliminary analysis 133

Pavel MIREA, Ion TORCICĂ, Claudiu OLARU

Cercetări arheologice preventive la Mănăstirea Coșoteni (com. Vedea, jud. Teleorman)

Rescue excavations at Coșoteni Monastery (Vedea commune, Teleorman County) 153

CERAMICA DIN PERIOADA OTOMANĂ TÂRZIE DESCOPERITĂ RECENT LA CETATEA TURNU. ANALIZĂ PRELIMINARĂ

Adriana GAȘPAR*

Abstract: *This is a preliminary study of the ceramic artifacts from the rescue excavations carried out at Turnu Fortress, seasons 2018-2019. The following were analysed: four fragments of faience represented by coffee cups and maybe a plate, one possible Chinese porcelain fragment, four fragments of jugs, a candlestick, a stove tile and forty-two whole and fragmented clay pipes. The faience fragments belong to the luxury vessel category and are products of Islamic workshops that followed the Iznik and Kütahya styles. They can be chronologically dated to the sixteenth and seventeenth-eighteenth centuries. The vessels for common use are represented by jugs that are common forms of vessels widespread in the Ottoman provinces. Included in the category of special objects are candlesticks for lighting and stove tiles for heating the rooms. They are common forms from Ottoman contexts, widespread in the 16th - 17th centuries. The study also includes a large quantity of clay pipes, some of which have the workshop stamp and possible inscriptions with Arab characters.*

Rezumat: *Studiul preliminar tratează materialul ceramic rezultat în urma săpăturilor arheologice preventive efectuate la cetatea Turnu, campania 2018-2019. Au fost analizate patru fragmente de faianță, de tipul ceștilor de cafea și farfurii, un posibil porțelan, patru fragmente de urcioare, un sfeșnic cu picior, o cahlă pentru sobele de încălzit și 42 de pipe de lut întregi și fragmentare. Fragmentele de faianță fac parte din categoria veselei de lux și sunt indicate ca producții ale atelierelor islamice care au urmat stilul Iznik și Kütahya, putând fi încadrate cronologic în secolul XVI, respectiv XVII-XVIII. Vesela de uz comun este reprezentată de urcioare care sunt forme comune de vase cu largă răspândire în cadrul provinciilor otomane. În categoria obiectelor speciale sunt incluse sfeșnicele pentru iluminat și cahlele pentru sobele de încălzit, forme comune întâlnite în contextele otomane cu datare largă în secolele XVI-XVII. Studiul cuprinde și un lot de pipe de lut, unele având redată ștampila de meșter și posibile inscripții cu grafie osmană.*

Keywords: *Ottoman ceramics; Ottoman clay pipes; Turnu Fortress; faience; stamped pipes.*

Cuvinte cheie: *ceramică otomană; pipe de lut otomane; cetatea Turnu; faianță; pipe ștampilate.*

Lucrarea propune o analiză preliminară de stabilire a tipurilor și încadrare cronologică a ceramicii care a rezultat în urma cercetărilor arheologice de la Cetatea Turnu, campania 2018-2019¹. Pe parcursul lucrărilor au fost descoperite mai multe fragmente de artefacte din ceramică, o categorie de materiale care indiferent de epocă este cea mai bine reprezentată în aproape toate descoperirile. În cadrul acestui studiu au fost analizate cele mai reprezentative fragmente care au fost păstrate în stare bună de conservare și care au provenit din nivelurile de locuire otomană. Ele fac parte din vase și obiecte întregibile identificate ca forme din vesela de ceramică, obiecte de interior și speciale². Vesela se împarte în două mari categorii: de lux și uzuală. Din prima categorie face parte faianța și semifaianța reprezentate prin ceramica de Iznik și Kütahya, dar și un posibil fragment de porțelan. Din categoria ceramicii de uz comun se disting forme ale vaselor pentru lichide, de tipul urcioarelor. Au fost identificate și alte categorii distincte de veselă care includ sfeșnice, cahle pentru sobele de încălzit și pipele de lut destinate fumatului.

1. Vesela de lux

Vesela de lux este reprezentată de cinci fragmente de vase, patru cești și o posibilă farfurie care provin din niveluri de locuire otomană și umpluturi și doar un fragment care a fost surprins într-un complex arheologic de tipul unei gropi de formă ovală (Cx.5) (Catalog 44). Fragmentele sunt producții ale atelierelor islamice care au urmat stilul Iznik și Kütahya. În lipsa marcajului de producător și din pricina dificultății de identificare vesela de lux a fost analizată după tip, formă și stil de decorare. Prin urmare, trei dintre ceștile de cafea sau boluri ce pot fi atribuite stilului Kütahya, nu sunt modele

---

* Institutul de Arheologie 'Vasile Pârvan', str. Henri Coandă, nr. 11, 010667, sector 1 București, România; sam_adriana@yahoo.com.

unitare, au formă semisferică, cu reprezentări schematice și stilizate. În unul dintre cazuri, marcajul de producător este prezent pe fundul vasului, însă nu a fost posibilă identificarea atelierului de proveniență. Prin formă și maniera de decorare ceștile prezintă similarități cu prototipurile chinezești care se reflectă în calitatea relativ bună a pastei și pictura monocromă cu albastru-cobalt. Prezentă este și pictura policromă rezultată în urma folosirii pigmentilor de albastru, verde și roșu.

Primul fragment din cadrul analizei noastre face parte dintr-o ceașcă din care s-a păstrat o parte din picior și din perete (Catalog 45), lucrat din pastă de caolin, la exterior având un decor în nuanțe de albastru-cobalt, pictat pe fundalul cu smalt alb. Ornamentația constă într-o floare cu opt petale dispuse în jurul unui cerc central, asemenea unei rozete. Pe marginea din dreapta, floarea este acoperită de o pictură în albastru închis, probabil părți din frunze, piciorul bolului fiind decorat pe diametru cu un cerc pictat în albastru cobalt, închis³.

Un alt fragment de ceașcă este atribuit stilului Kütahya și a fost încadrat cronologic la sfârșitul secolului al XVII-lea, începutul secolului al XVIII-lea (Dinu 2007: 210) (Catalog 43). Acesta constă dintr-un fund de ceașcă, de tip semi-faianță, pe interior are o floare stilizată la care conturul este trasat cu albastru închis, pentru umplere fiind folosită o nuanță mai deschisă de albastru. Peretele exterior are în trei locuri părți ale unor desene trasate cu albastru închis. Decorul interior are analogii la București 'Teatrul Național' (Dinu 2007: 209, Planșa 1/24a-b) și în regiunea Rostov - cetatea Lutik, Rusia⁴ (Gusach 2012: 119, tabl. 11/1).

Aproximativ aceluiași interval temporal îi aparține și cel de-al doilea fragment care face parte dintr-o ceașcă din care s-a păstrat o parte din picior și din perete (Catalog 44). Este decorat pe interior cu două linii duble albastre care marchează delimitarea dintre fund și perete, în centru având un decor compus probabil dintr-o frunză conturată cu linie neagră umplută cu turcoaz și trei linii negre, probabil ramuri, finalizate cu puncte roșii. Decorul exterior este mai complex, probabil realizat prin presarea bolului într-o matriță pe peretele acestuia rămânând romburi mici în relief grupate în triunghiuri mari succesive și cu vârful în jos. Spațiile plane rămase lângă piciorul bolului au fost umplute cu desene trasate cu linii negre subțiri și pictate policrom cu galben, albastru și roșu. Prin urmare, două benzi galbene încadrează picturile cu linii negre, asemenea unui unghi ascuțit cu vârful în sus, în centru având o pată cu albastru-cobalt încadrată de o linie neagră care are în jur puncte roșii. Piciorul bolului este accentuat de două cercuri paralele în nuanță deschisă de albastru-cobalt. Decorarea vaselor de faianță cu ornament în relief, cu motive în formă de diamant, vizibile pe suprafața exterioară este specifică faianței Kütahya, o tehnică nefamiliară producătorilor de ceramică Iznik (Gusach 2017: 597). O analogie de decor a fost semnalată la cetatea Azak, din regiunea Rostov, și care a fost încadrată cronologic în secolul al XVII-lea, prima jumătate a secolului al XVIII-lea (Gusach 2017: Fig. 9/21).

Cel de-al treilea fragment atribuit stilului Kütahya face parte dintr-un bol de formă semisferică din care lipsește parte o din perete (Catalog 47). Acesta a fost lucrat din caolin crem-gri, cu strat de angobă albă pe ambele părți, la exterior având în trei locuri un medalion floral, desenat cu contur în gri închis și umplut parțial cu albastru-cobalt deschis. Floarea, asemenea unei rozete, are patru petale care pornesc dintr-un cerc central, desenate cu linie subțire de gri închis și umplute cu linii hașurate de aceeași culoare, cercul central a fost umplut cu albastru-cobalt închis și este sprijinit pe două tulpini umplute cu cobalt aplicat subțire în nuanță de albastru deschis. Piciorul bolului are în partea superioară desenată o linie subțire de albastru-cobalt deschis. Pe fund are un marcaj cu negru. Analogii de formă și decor sunt la București, Tulcea, Brăila și au fost datate în secolul al XVIII-lea (Dinu 2009: 212-13, grupa I, Fig. 2/1a-b).

Alături de vasele menționate, mai există un singur fragment asociat cu ceramica Iznik, un fragment de dimensiune mică și care în absența unor părți mai mari determină dificultate în interpretare (Catalog 46). Este alb pe interior, la exterior este decorat cu motive conturate cu negru, constând într-o floare cu petale, asemenea unei rozete din care pornesc tulpini cu frunze. Se distinge o singură frunză care împreună cu petalele au fost umplute cu albastru-cobalt închis, floarea având culoarea turcoaz în zona centrală. Calitatea pastei și maniera de realizare a decorului, precizia de conturare care nu a depășit linia de trasare, indică asemănări cu ceramica de Iznik descoperită la Saraçhane și care a fost încadrată cronologic în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Fragmentul nostru ar putea fi atribuit unei forme deschise care în zona de adâncire este lipsită de decor interior, asemenea unei farfurii cu buza evazată descoperită la Saraçhane și pictată cu smalt albastru și turcoaz (Hayes 1992: 247, Plate 31 tip Iznik IB/1 top, bot).

2. Ceramica de uz comun

Dintre vasele aparținând categoriei ceramicii de uz comun, păstrate mai mult sau mai puțin întregi, fac parte patru urcioare recuperate în stare fragmentară (Catalog 48-51), trei au fost surprinse

În umplutura unui complex de tipul unei gropi de formă circulară (Cx.7)⁵ (Catalog 48, 49 și 51). Urcioarele au fost lucrate la roată cu turație rapidă, din pastă de bună calitate în nuanțe de la brun la roșcat, fiind prevăzute cu țevă de scurgere. Sunt nesmălțuite, iar trei dintre ele au vizibilă urma de angobă albă, având și rol de decor. Răspândirea acestor forme, denumite *ibriq* (în limba turcă), se leagă de populația musulmană, în Balcani, de pildă, fiind observată evoluția lor din formele de urcioare medievale (secolul XIV) la care a fost atașat dispozitivul de scurgere. Astfel de vase sunt răspândite în toate provinciile otomane și sunt cunoscute în forme și dimensiuni variate. În general, au folosit la servitul ceaiului, cafelei sau pentru apă. Pentru teritoriul actual al României, în număr mare sunt cunoscute urcioarele din ceramică descoperite la Timișoara care au fost datate în secolele XVI-XVII⁶.

3. Obiecte speciale

3.1. Sfeșnicele

Dintre formele speciale de ceramică se remarcă un fragment de sfeșnic aproape întregibil, obiect care împreună cu lumânările de ceară a servit la iluminatul în gospodărie (Catalog 52). Artefactul de formă simplă și fără decor, aparține tipului sfeșnicelor cu picior sau în poziție verticală. Are corp în formă de con, vârful nu s-a mai păstrat, gol pe interior, în partea superioară având o farfurioară care servea la colectarea seului topit. Începând cu secolul al XVI-lea și până în secolul al XIX-lea sfeșnicele cu picior au fost tipuri comune de obiecte folosite într-o gospodărie, după această perioadă fiind înlocuite cu opaițe și sfeșnice din metal⁷.

3.2. Cahlele

În componența sobelor pentru încălzit au fost folosite și obiecte de tipul fragmentului de cahă propus spre analiză, denumit cahă de tip oală, cu deschidere circulară, corp tronconic și buză răsfrântă la orizontală (Catalog 53). Piesa a fost recuperată din același context arheologic cu sfeșnicul, fiind lucrată din pastă roșiatică, la roată cu turație rapidă, pe buza evazată are smalt de culoare verde închis, acoperind un strat de angobă albă care s-a scurs în interior. Astfel de cahle sunt comune în cadrul provinciilor otomane, fiind producții realizate în atelierelor din Balcani⁸.

3.3. Pipele

În cultura materială otomană un loc special l-au ocupat pipele de lut care se regăsesc aproape în toate nivelurile acestei perioade. Ele sunt markeri de datare cronologică începând cu secolul al XVII-lea⁹. Pipele de lut sau lulele (*lüle*, *chibouk* în limba turcă) sunt obiecte care prin intermediul Imperiului Otoman au fost răspândite în spațiul balcanic și în Țările Române. În spațiul românesc pătrund prin intermediul schimburilor comerciale cu centrele meșteșugărești din provinciile otomane sau ca daruri, ulterior fiind produse în ateliere proprii¹⁰.

O pipă otomană este compusă din trei segmente: pipa propriu-zisă sau partea de lut în care se introduce tutunul, un băț de lemn de diferite esențe sau tija atașată la obiectul de lut, muștiucul care se fixează la tijă și vine în contact cu buzele fumătorului (Plansa IV.13)¹¹. Partea de lut era fabricată după o tehnologie care necesita un proces lung și complex, de o mare importanță fiind calitatea lutului și maniera de decorare. Exemplarele erau lucrate din două părți, prin presarea lutului în matrițe, după unirea celor două părți se forma camera de ardere¹² și canalul pentru fum. Apoi pipele erau scoase din matrițe, se ștampila marcajul de producător și se realiza decorarea suplimentară, se lăsau la uscat și apoi se introduceau în cuptorul de ardere. Ulterior, unele erau cufundate într-o angobă subțire, iar altele erau doar lustruite.

Elementele componente ale părții din lut erau: găvanul sau partea inferioară a corpului pipei, bordura (în interior formează camera de ardere) sau partea superioară a găvanului, gamba situată în continuarea găvanului, spre țevă și inelul sau proeminența de la extremitatea gambei (Plansa IV.13, Catalog 54).

Din totalul celor 42 de pipe propuse spre analiză majoritatea au fost recuperate în stare fragmentară, doar două fiind întregi (Catalog 33, 41). În mare parte provin din contexte arheologice clare de locuire otomană, 20 de fragmente fiind surprinse în umplutura a două complexe de tipul gropilor de provizii (Catalog 4-18, 22, 23), cu dimensiune relativ mare (Cx.1, Cx.3)¹³. Formele și dimensiunile pipelor sunt variate, zece dintre acestea având semn de producător care constă în simbolul unei pasări alături uneori de o monogramă, diferite reprezentări și posibile scrieri în arabă. Din nefericire, nu am putut oferi o bună interpretare a acestora întrucât nu toate marcajele sunt lizibile. Până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea multe pipe erau produse sub anonim din pricina restricțiilor impuse asupra fumatului care a devenit legal abia în anul 1720¹⁴. Atelierelor își marchează treptat produsele, în această perioadă cele mai întâlnite semne de producător erau rozetele care se

șampilau pe gambă. În general rozetele constau în puncte grupate în jurul unui punct central (de Vincenz 2019: 107-8, Pipe Fig. 8:6:9 Rosette stamp) (Catalog 8) din care s-a dezvoltat varianta cu semilună punctată (de Vincenz 2019: 108, Pipe Fig. 8:6:19 lined crescent) (Catalog 11).

Pentru determinarea tipologică pipele au fost grupate după forma și decorul găvanului rezultând trei grupe principale, primele două având și variante: a) pipe cu găvan în formă rotundă; b) pipe cu găvan în formă de clopot (crin); c) pipe nedeterminate. Pentru descrierea exemplarelor s-a făcut referire la elementele componente, iar gruparea în planșe a fost făcută după complexele arheologice și secțiunile în care au fost descoperite.

Grupa A – pipe cu găvan de formă rotundă

Tip I

Pipele de acest tip au camera de ardere și bordura de formă cilindrică, formate în continuarea găvanului, ușor evazată, gambă scurtă și un cerc subțire, în relief, situat între găvan și bordură (Catalog 4-14, 16, 24-28, 30, 32, 35, 36, 39). Ele pot fi datate în secolul al XVIII-lea¹⁵ (Ayhan 2015: 7, Resim 5-6), sunt nedecorate, au suprafața lustruită sau cu angobă, pe gamba observându-se semnul de meșter (Catalog 5-8, 11, 14). La patru dintre acestea marcajul constă într-o pasăre șampilată (Catalog 5, 9, 40) pe partea stângă sau în partea inferioară a gambei. Păsărea este orientată pe direcția de ieșire a fumului, cu ciocul îndreptat spre inelul pipei. Uneori poziția este statică (Catalog 5, 40), iar alteori în zbor, cu aripile desfăcute (Catalog 9). Ochii păsării sunt indicați de un punct proeminent, corpul accentuat cu caneluri. Figura este reprezentată singură sau alături de o monogramă (Catalog 5, 14, 40) care se află deasupra sau în fața acesteia, situație similară cu pipele descoperite la Babadag (Costea *et al.* 2007: Pl. XIII, XIV/3) și la Smyrna - Orașul Antic și biserica Balatlar din Sinop, Turcia (Ayhan 2015: 8, Resim 6, Şekil 2). Conform analogiilor, acest tip de pipe șampilate cu o pasăre stilizată au fost atribuite atelierelor de la Varna care au produs în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea¹⁶ (Robinson 1985: 164, 176, 195; Ayhan 2015: 9).

Un alt fragment de pipă, variantă a acestui tip, cu găvanul și bordura care formează o unitate, are șampilată câte o floare cu 16 petale pe ambele părți ale găvanului (Catalog 42). Separarea găvanului de gambă a fost accentuată cu caneluri și roțița dințată care au fost prelungite până pe bordură și finalizate cu trei ornamente simbolizând o plantă. În partea superioară, bordura se îngustează în diametru formând un inel cilindric cu suprafață foarte lucioasă, probabil servind ca loc pentru capac. Decorul cu plantă din spatele găvanului a fost regăsit și pe un exemplar de pipă descoperită în golful sudic al orașului Kiten, Bulgaria, cu posibilitatea încadrării cronologice la sfârșitul secolului al XVIII-lea¹⁷. În această categorie ar putea fi inclus și fragmentul lucrat din lut roșiatic din care s-a păstrat doar găvanul și parțial bordura (Catalog 29). Găvanul are formă rotundă, decor accentuat cu roțița dințată în partea inferioară, de o parte și de alta ornamentat cu câte o floare cu petale asemenea unei rozete. În partea superioară a bordurii păstrează resturi și urmele de bronz, probabil de la capac.

Tip II

Două pipe întregi sunt de acest tip. Prima pipă (Catalog 41) este nedecorată, lucrată din lut roșiatic și acoperită cu angobă roșie, având gamba lungă, relativ subțire, cu terminație îngroșată și modelată în forma unui inel. Găvanul este format în continuarea gambei, cu care se unește în unghi drept. Aceste pipe au fost întâlnite în mai multe regiuni din Balcani și au încadrarea cronologică în secolul al XVIII-lea, fiind considerate producții ale atelierelor de la Varna, ca imitații după modelele olandeze (Costea *et al.* 2007: 338).

Cea de-a doua pipă prezintă caracteristici similare și poate fi considerată o combinație dintre pipele occidentale și otomane (Catalog 33). Este lucrată din lut brun, cu găvanul decorat pe fețele laterale cu câte o floare cu patru petale dispuse radial, gamba fiind accentuată cu caneluri în forma petalelor care au pe margini decor similar cu cel de pe găvan. După formă și ornamentație pipa ar putea fi o variantă dezvoltată din formele cu motive florale, decor cu rozete, lucrate din caolin și datate în secolele XVII-XVIII¹⁸.

Tip III

În această categorie sunt incluse pipele lucrate din pastă cu nuanță brun-roșcată, cu delimitare clară dintre găvan și bordură, prin decor sau bandă decorativă sau prin schimbarea formei bordurii care devine cilindrică. Primul exemplar care poate fi încadrat în această categorie este datat cronologic în secolele XVIII - XIX și constă dintr-un fragment care a păstrat doar o parte din găvan, cu registre formate din linii verticale finalizate la capăt cu un decor geometric de formă ovală cu linii

radiale și un punct central în relief (Catalog 38). Decorul este redat pe jumătate, în partea superioară fiind secționat de un cerc în relief care aparent înconjoară bordura. Un decor similar se află pe diametrul central al găvanului, între liniile verticale. Ca datare, cel mai probabil pipa tinde spre secolul al XIX-lea, fapt indicat de ornamentația săracă a găvanului. În opinia lui George Hânceanu, în această perioadă, accentul a fost pus mai mult pe utilitatea pipei și mai puțin pe aspectul acestora¹⁹ (Hânceanu 2013: 53, tip 2.a). Conform analogiilor, astfel de pipe sunt caracterizate prin bordură cilindrică, de obicei au găvan fațetat, iar decorul este similar celor descoperite la Babadag (Costea *et al.* 2007: Pl. III/9, Cat. 19-20, Gr. A, Tipul III), Tulcea (Costea 2013: Planșa 5/20, Cat. 20, Gr. A, tip III), Roman²⁰ și Edirne²¹. După formă și ornamentație, fragmentul nostru se apropie cel mai mult de pipe descoperite la Palatul Nou de la Edirne pe care au fost identificate ștampile de producție specială pentru o organizație sau cult, probabil în legătură cu călugării derviși²².

Ca o variantă a grupei poate fi considerat fragmentul lucrat din pastă roșie, cu angobă roșie, cu gamba scurtă și decorată cu puncte incizate realizate cu roțița dințată (Catalog 37). Inelul a fost modelat aproape de extremitatea gambei cu terminația vizibilă și ornamentată cu caneluri dispuse perpendicular, este bine profilat, având decor festonat și realizat cu roțița dințată. Pipe cu acest tip de decor au fost întâlnite în descoperirile din Balcani, dar și în România și au fost datate în secolul al XVIII-lea pentru Varna și începutul secolului al XIX-lea pentru Corint și Agora ateniană²³.

Alte trei fragmente de pipe lucrate din pastă de calitate bună, în nuanțe de la brun la roșu, decorate pe găvan cu caneluri, au bordura înaltă și ușor evazată, inelul profilat, de forme diferite, fiind decorat uneori asemenea unui tiv festonat (Catalog 1, 31, 35). Caracteristica lor comună este decorul de pe găvan care constă în caneluri verticale rare, dense sau larg distanțate, aspectul fiind diferit în funcție de forma matriței în care au fost produse. În această categorie de pipe ar putea fi inclus și fragmentul de gambă lucrat din lut roșiatic, acoperit cu angobă neagră și decorat cu caneluri dispuse pe verticală (Catalog 19). Dintre exemplarele noastre două au ștampilă de meșter, reprezentările sunt neclare însă s-ar putea distinge o posibilă pasăre (Catalog 1) și o scriere în arabă (Catalog 35). Aceste variante de pipe cu caneluri pe găvan pot fi încadrate cronologic în secolele XVIII-XIX-lea²⁴ și au analogii la Babadag (Costea *et al.* 2007: Pl. IV/8, Gr. A, Cat. 28), Ramla, Kutu Han (Uçar 2019: 124, Fig. 4 q), Smirna (Ayhan 2011: 9, Res. 6), Corint și Atena (Robinson 1985: C 39, A 14).

Foarte similare ca forme sunt și trei fragmente lucrate din pastă roșiatică, cu angobă de aceeași culoare. Sunt exemplare simple, nedecorate, două au păstrat găvanul care este simplu, asemănător unui sac. Unul dintre exemplare are ornament cu roțița dințată la delimitarea găvanului de gambă și de bordură și la terminația gambei (Catalog 2), altul este total lipsit de decor (Catalog 22), celălalt a păstrat doar gamba și inelul, nedecorate (Catalog 21). După analogiile descoperite la Kerameikos această variantă ar putea fi datată probabil la începutul secolului al XIX-lea (Robinson 1983: 277, Cat. 27, Tafel 54). În același interval temporal ar putea fi încadrate și fragmentele de pipe care au terminația gambei decorată cu petale de floare (Catalog 15, 23).

Tip IV

Pipele de acest tip au găvan aplatizat în partea inferioară, iar împreună cu bordura formează o unitate asemenea unui trunchi de con. În acest tip este inclus un singur fragment din care lipsește o parte din bordură, gambă și inel (Catalog 20). Fragmentul a fost lucrat din lut roșiatic, în partea inferioară a găvanului și pe gambă având câte o bandă cu ornament similar cu o înșiruire de cercuri concentrice/ secante. În partea inferioară, pe stânga, gamba prezintă un semn de formă ovală care probabil prin calitatea proastă a ștampilei sau din cauza stării de conservare a pipei este greu lizibil. Pipe cu formă similară au fost datate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea la Corint și Smirna și în secolul al XIX-lea la cetatea de la Belgrad⁴⁴ (Robinson 1985: 176, C 24; Ayhan 2011: Res. 12, 14; Gačić 2011: 107-8, cat. 118 v).

Variantele acestui tip au baze canelate ale căror dimensiuni sunt mai mari⁴⁵ (Ayhan 2011: 15), găvanul este rotund, îngust, iar prin reducerea diametrului său a format bordura relativ cilindrică. Două astfel de fragmente ce ar putea face parte din această variantă, sunt lucrate din lut roșiatic, acoperite cu angobă lucioasă, decorate cu ornament floral, fie dispus liniar ca o bandă care delimitează zona dintre găvan și bordură (Catalog 24), fie cu petalele dispuse pe zona de canelură a găvanului (Catalog 17). Aceasta din urmă este prevăzută pe bordură și inel cu decor suplimentar realizat cu roțița dințată. După volumul găvanului și a camerei de ardere a ambelor exemplare, respectiv forma aplatizată a inelului păstrat, cele două ar putea fi datate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sau poate chiar mai târziu. Analogii de forme sunt printre descoperirile de la Smirna (Ayhan 2011: 15, Res. 13), Corint, Saraçhane și palatul Topkapı²⁵, probabil producții realizate în Varna²⁶.

Grupa B – pipe cu găvan în formă de clopot (crin)

Pipa din care s-a păstrat doar gamba are pe partea inferioară un semn de meșter (Catalog 3), posibil monogramă similară cu Catalog 4. Astfel de pipe au gamba scurtă cu diametru lărgit spre extremitate. Pentru Saraçhane, Hayes menționează că unele sunt decorate și multe au șampilă²⁷. Analogii există la Tulcea²⁸, Mangalia, Edirne (Cengiz 2011: Çizim 63, Foto 104, Kat. No. 88), Saraçhane, Agora, Corint, având posibilă legătură cu atelierelor de la Varna²⁹. Fragmentul nostru ar putea fi încadrat cel târziu la începutul secolului al XIX-lea, el provine din același context cu alte pipe datate la sfârșitul secolului al XVIII-lea, iar perioada de administrație otomană în Cetatea Turnu a fost încheiată în anul 1829.

Grupa C – pipe nedeterminate

Un singur fragment de pipă din care s-a păstrat doar gamba poate fi inclus în această categorie (Catalog 18). Fragmentul este ornamentat cu o banda verticală cu striții și o linie de cercuri în relief dispuse tangențial sub aceasta. Cu excepția șirului de puncte în relief decorul este similar cu cel de pe exemplarele descoperite la Corint și datate de Rebecca Robinson în secolul al XIX-lea (Robinson 1985: 188, C 102, 103). Prin urmare, pipa ar putea face parte din tipul celor cu găvan în formă de disc și bordură înaltă modelată în forma unui trunchi de con, dezvoltate din pipele cu găvanul rotund, după cum remarcă Iuliana Costea (2013: nota 48.).

Considerații finale

Cercetările arheologice recente de la Cetatea Turnu au scos la lumină mai multe tipuri de artefacte care au făcut parte din viața cotidiană a locuitorilor de-a lungul perioadei de stăpânire otomană. Studiul tratează categoria ceramicii care prin diversitatea sa ne arată că obiectele de uz comun întrebunțate în gospodărie au fost asociate cu vesela de import. Deși analiza a fost făcută doar pe una dintre campaniile arheologice, aceste artefacte acoperă prima jumătate a secolului al XVI-lea pentru Iznik și secolele XVIII - XIX pentru Kütahya și pipele de lut. Numărul ceștilor de cafea a fost relativ mic, însă prezența acestora și utilizarea împreună cu pipele de lut, descoperite în număr mare, reprezintă un bun indiciu că tutunul a fost practicat în asociere cu consumul cafelei. Obiectele au analogii cu cele descoperite în provinciile otomane apropiate, din Balcani și Istanbul, unele pipe aveau mărci ale atelierelor de la Varna, însemnând că de-a lungul secolelor XVIII-XIX au existat relații comerciale între acestea.

Săpăturile au relevat prezența cahlelor și a sfeșnicelor, fapt care indică existența în cetate a sobelor pentru încălzit și utilizarea sfeșnicelor pentru iluminat. Alături de urcioare, aceste forme sunt comune în cadrul provinciilor otomane, mai ales pentru secolele XVI-XVII, fiind produse în atelierelor din Balcani. Cel mai probabil locuitorii din această parte a cetății sunt membrii unei comunități majoritar otomană, fapt constatat prin prezența materialului diversificat și încadrările cronologice care sunt similare cu alte descoperiri din provinciile otomane.

Deși analiza a fost realizată pe un lot mic de ceramică, fragmentele descoperite în cadrul campaniei din 2018-2019, pot constitui elemente bune de încadrare cronologică a contextelor arheologice din viitoarele cercetări realizate la Cetatea Turnu.

Catalog³⁰

1. Fragment de pipă, cu lipsă o parte din bordură, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, culoare brună, lustruită. Găvanul are formă rotundă, decorat cu caneluri dispuse pe verticală, ele se întind până la contactul cu bordura și sunt finalizate cu un decor șampilat, relativ circular. La contactul în 'V' cu gamba are un decor liniar realizat cu roțița dințată. Inelul este bine profilat, cu decor șampilat în partea superioară. Gamba este relativ scurtă, iar la întâlnirea cu inelul este decorată cu caneluri și roata dințată. Sub acest decor, pe partea stângă a gambei se observă un decor șampilat, probabil pasăre. Din S.1, carou 1, Cx.1. Datare: sec. XVIII-XIX, grupa A, tip III (Planșa I.1a-d).

2. Fragment de pipă, cu lipsă bordură, din lut roșiatic, ardere oxidantă incompletă, cu angobă, culoare roșie. Găvanul are formă rotundă, iar pe orizontală este decorat în trei locuri cu motiv circular realizat prin șampilare. În zona de legătură cu bordura găvanul este decorat cu caneluri și roțița dințată care a fost utilizată și în partea inferioară, la contactul în 'V' cu gamba. Inelul este bine profilat, nedecorat, lăsând vizibilă partea exterioară a gambei, cu margini teșite și decorată în această

zonă cu roțița dințată. În partea inferioară a inelului, gamba are canelură. Din S.1, carou 1, Cx.1. Dată: început sec. XIX, grupa A, tip III (Planșa I.2a-e).

3. Gambă de pipă, din lut roșiatic, ardere oxidantă incompletă, cu angobă, culoare roșie. Gamba este relativ scurtă, iar în zona de inel prezintă o porțiune de linii incizate care înconjoară gamba în paralel, separate în zona centrală de un registru cu decor spiralat, realizat prin ștampilare. Zona de contact în 'V' cu găvanul a fost accentuată de un decor realizat cu roțița dințată, păstrat parțial. Sub acest decor, pe partea stângă a gambei se observă amprenta unui posibil marcaj de atelier, rozetă sau monogramă. Urme de ardere secundară. Din S.1, carou 1, Cx.1. Dată: sec. XIX, sec. XX, grupa B (Planșa I.3a-c).

4. Gambă de pipă, din lut roșiatic, ardere oxidantă incompletă, lustruită, culoare brună. Inelul este bine profilat, nedecorat, lăsând vizibilă partea exterioară a gambei care are marginile teșite. În partea inferioară a inelului, gamba are canelură realizată neglijent. Din S.1, carou 1, Cx.1. Dată: sec. XVIII, grupa A, tip I (Planșa I.4a-c).

5. Fragment de pipă, cu lipsă bordură, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, angobă, culoare roșie, ardere cu angobă. Găvanul are formă rotundă, format în continuarea gambei, în partea inferioară este decorat cu linii în formă de 'V', cu roțița dințată. Inelul este bine profilat, nedecorat. Gamba este scurtă, la întâlnirea cu inelul are o linie incizată și una ștampilată realizată neglijent și cu închidere spre inel. Pe partea stângă a gambei are ștampilată marca meșterului, o pasăre și monogramă. Din S.1, carou 1-2, Cx.1. Dată: sec. XVIII, grupa A, tip I (Planșa I.5a-e).

6. Fragment de pipă, cu lipsă parte din bordură, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșie. Găvanul are formă rotundă, format în continuarea gambei, în partea inferioară este decorat cu linii în formă de 'V', cu roțița dințată. La contactul cu bordura găvanul este accentuat printr-o linie în relief. Inelul este bine profilat, nedecorat, la ambele extremități are câte o linie incizată care înconjoară diametrul. Gamba este relativ scurtă, iar pe partea inferioară are un decor ștampilat, o reprezentare alungită cu linii și puncte în relief. Din S.1, carou 1-2, Cx.1. Dată: sec. XVIII, grupa A, tip I (Planșa I.6a-e).

7. Fragment de pipă, cu lipsă parte din bordură, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu. Găvanul are formă rotundă, format în continuarea gambei, în partea inferioară este decorat cu linii în formă de 'V', cu roțița dințată. La contactul cu bordura găvanul este accentuat printr-o linie în relief. Inelul este bine profilat, nedecorat, spre gambă are o linie incizată care înconjoară diametrul, cu închidere pe direcții opuse în partea inferioară a pipei. Gamba este relativ scurtă, iar pe partea inferioară, ușor spre dreapta, are un decor ștampilat, inteligibil, un posibil marcaj format din două părți. Din S.1, carou 1, Cx.1. Dată: sec. XVIII, grupa A, tip I (Planșa I.7a-e).

8. Fragment de pipă, cu lipsă parte din bordură, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu-brun, ardere secundară. Găvanul are formă rotundă, format în continuarea gambei, în partea inferioară este decorat cu linii în formă de 'V', cu roțița dințată. La contactul cu bordura găvanul este accentuat printr-o linie în relief. Inelul este bine profilat, nedecorat, cu linie incizată la capătul exterior, ușor alungit spre gambă, cu linie incizată în zona de contact cu aceasta. Gamba este relativ scurtă, iar pe partea inferioară are două decoruri ștampilate, un posibil marcaj de formă circulară umplut cu puncte în relief și un decor alăturat. Din S.1, carou 1-2, Cx.1. Dată: sec. XVIII, grupa A, tip I (Planșa I.8a-e).

9. Fragment de pipă, cu lipsă o parte din bordură, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu-brun, ardere secundară. Găvanul are formă rotundă, format în continuarea gambei, în partea inferioară este decorat cu linii în formă de 'V', cu roțița dințată. La contactul cu bordura găvanul este accentuat printr-o linie în relief. Inelul este bine profilat, nedecorat, cu câte o linie incizată care înconjoară diametrul ambelor extremități. Gamba este relativ scurtă, iar pe partea inferioară, ușor spre dreapta, are un decor ștampilat cu pasăre. Din S.1, carou 1-2, Cx.1. Dată: sec. XVIII, grupa A, tip I (Planșa I.9a-e).

10. Fragment de pipă, cu lipsă o parte din bordură, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu. Bordura este înaltă și decorată pe diametrul din jumătatea superioară cu o linie incizată. Găvanul are formă rotundă, format în continuarea gambei, în partea inferioară este decorat cu linii în formă de 'V', cu roțița dințată. La contactul cu bordura găvanul este accentuat printr-o linie în relief. Inelul este bine profilat, nedecorat, cu câte o linie incizată care înconjoară diametrul ambelor extremități. Gamba este relativ scurtă. Din S.1, carou 1-2, Cx.1. Dată: sec. XVIII, grupa A, tip I (Planșa I.10a-e).

11. Fragment de pipă, cu lipsă parte din găvan și bordură, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu. Din găvan s-a păstrat doar partea de conexiune cu gamba și este format în continuarea acesteia. La formarea bordurii găvanul este accentuat printr-o linie în relief.

Inelul este bine profilat, nedecorat, la contactul cu gamba are o linie incizată care înconjoară diametrul acesteia. Gamba este relativ scurtă, iar pe partea inferioară, ușor spre dreapta, are un decor șampilat format din linii și cercuri în relief, în apropiere având o altă posibilă șampilă. Din S.1, carou 1-2, Cx.1. Datare: sec. XVIII, grupa A, tip I (Planșa II.1a-c).

12. Fragment de pipă, lipsește inelul, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu-brun, ardere secundară, pe bordură are puternice urme de folosire. Bordura este înaltă și decorată cu o linie în relief în zona de contact cu găvanul. Găvanul are formă rotundă, format în continuarea gambei, în partea inferioară este decorat cu linii, cu tendința de formare a unui 'V', cu roțița dințată. Gamba este relativ scurtă, are o linie incizată în zona de contact cu inelul. Din S.1, carou 1, Cx.1. Datare: sec. XVIII, grupa A, tip I (Planșa II.2a-e).

13. Fragment de pipă, cu lipsă bordură, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu-brun. La formarea bordurii găvanul este accentuat printr-o linie în relief, iar în partea inferioară este decorat cu linii în formă de 'V', cu roțița dințată. Inelul este bine profilat, nedecorat, cu câte o linie incizată care înconjoară diametrul ambelor extremități. Gamba este relativ scurtă. Din S.1, carou 1-2, Cx.1. Datare: sec. XVIII, grupa A, tip I (Planșa II.3a-e).

14. Fragment de pipă, cu lipsă bordură, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu. La formarea bordurii găvanul este accentuat printr-o linie în relief, iar în partea inferioară este decorat cu linii în formă de 'V', cu roțița dințată. Inelul este bine profilat, nedecorat, cu câte o linie incizată care înconjoară diametrul ambelor extremități. Gamba este relativ scurtă, în partea inferioară are două decoruri șampilate, de formă circulară, probabil scriere otomană. Din S.1, carou 1-2, Cx.1. Datare: sec. XVIII, grupa A, tip I (Planșa II.4a-e).

15. Fragment de pipă, cu lipsă o parte din bordură, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, cu angobă, culoare roșu, ardere secundară. La extremitate, găvanul este ușor teșit pe verticală unde formează o muchie în relief care se pierde spre extremitatea bordurii. În partea inferioară, la contactul în 'V' cu gamba, găvanul este delimitat de un decor liniar realizat prin incizare și cu roțița dințată. Inelul este bine profilat, cu decor în negativ pe diametru. Gamba este relativ scurtă, la contactul cu inelul are un decor realizat neglijent cu roțița dințată care s-a imprimat inegal. Tot cu roțița dințată gamba a fost decorată în partea superioară, la zona de contact cu găvanul. Din S.1, carou 1-2, Cx.1. Datare: început sec. XIX, grupa A, tip III (Planșa II.5a-e).

16. Fragment de pipă din care s-a pătrat doar găvanul, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu-brun. Partea inferioară a găvanului a fost decorată cu linii în formă de 'V', cu roțița dințată. La recuperare pipa a fost în stare foarte fragmentată, cu posibilitate de reîntregire. Din S.1, carou 1, Cx.1. Datare: sec. XVIII, grupa A, tip I (Planșa II.6a-e).

17. Fragment de pipă, cu lipsă o parte din bordură și parte din inel, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, cu angobă lucioasă, culoare roșu. Găvanul este aplatizat, bordura fiind formată din jumătatea inferioară unde prezintă la bază un decor ondulat realizat prin excizare. În jumătatea superioară bordura prezintă un inel în relief, rezultat din tipar, ulterior ornamentat cu roțița dințată, încadrat de două linii realizate tot cu roțița dințată. În partea inferioară, la contactul în 'V' cu gamba, găvanul este delimitat de un decor liniar și cu creștături care a fost realizat prin incizare și cu roțița dințată. Inelul este bine profilat, îngust și aplatizat în partea superioară unde are un decor de onduleuri realizate prin incizare. Gamba este relativ scurtă, iar sub inel are un decor în relief ornamentat cu creștături. Pe parte stângă a gambei, în partea inferioară prezintă o șampilă care pare să fie marcajul de producător, de formă aproximativ circulară. Din S.1, Cx.3. Datare: a doua jumătate sec. XVIII, grupa A, tip IV (Planșa II.7a-f).

18. Fragment de pipă din care s-a păstrat extremitatea gambei, cu inelul, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu. Inelul este proeminent și are pe toată suprafața decor cu bandă verticală de striații. În partea superioară lasă vizibilă extremitatea gambei, teșită la capăt, zona de contact fiind accentuată cu o linie incizată. În partea inferioară a inelului, gamba este ornamentată cu o linie de cercuri în relief, dispuse tangențial. Din S.1, Cx.3. Datare: sec. XIX, grupa C (Planșa II.8a-d).

19. Fragment de pipă din care s-a păstrat, pe verticală, jumătate din gambă cu bordura, din lut roșiatic, ardere reducătoare, lustruită, culoare cenușie, pe alocuri cu urme roșiatică ale lutului din compoziție. Găvanul are formă rotundă, decorat cu caneluri dispuse pe verticală, ele se întind până la contactul cu bordura unde se află un inel în relief. Din S.1, carou 5, zona Cx.3. Datare: sec. XIX, grupa A, tip III (Planșa II.9a-c).

20. Fragment de pipă, cu lipsă o parte din bordură, gambă și inel, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu. Găvanul este aplatizat în partea inferioară, împreună cu bordura având forma tronconică. Pe pereți, în partea inferioară, găvanul are o bandă de ornament

șampilat, cu linii orizontale care încadrează un decor similar cu un șir de cercuri concentrice/secante. În partea inferioară, la contactul în 'V' cu gamba, găvanul este delimitat de un decor realizat cu roțița dințată. Inelul s-a format prin aplatizarea gambei la extremitate unde este ornamentat cu decor șampilat, iar marginile fiind ornamentate prin excizare. Gamba este relativ scurtă, spre jumătatea exterioară având un ornament de bandă similară cu cea de pe găvan. În partea inferioară, pe stânga, gamba prezintă o șampilă de formă circulară, probabil cu 3 semiluni. Din S.1, carou 5, zona Cx.3. Datare: a doua jumătate sec. XVIII, sec. XIX, grupa A, tip IV (Plansa II.10a-d).

21. Fragment de pipă din care s-a păstrat gamba și inelul, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, angobă, culoare roșu. Inelul este proeminent, nedecorat, lăsând vizibil capătul exterior al gambei și urmele de ruptură ale acestuia. Gamba este scurtă, nedecorată, iar în partea stângă a păstrat o mică parte din conexiunea cu găvanul, în forma unei alveolări. Din S.1, Cx.3. Datare: început sec. XIX, grupa A, tip III (Plansa II.11a-c).

22. Fragment de pipă, cu lipsă o parte din bordură, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, angobă păstrată parțial, culoare roșu. Găvanul are formă rotundă, nu este delimitat de bordură, nedecorat, în partea inferioară, contactul în 'V' cu gamba este accentuat de canelură. Inelul este bine profilat, situat la capătul exterior al gambei și separat de o canelură în zona centrală, rezultând două calote. Zona de întâlnire dintre gambă și inel este decorată cu caneluri. Din S.1, Cx.3. Datare: început sec. XIX, grupa A, tip III (Plansa III.1a-d).

23. Fragment de pipă din care s-a păstrat gamba și inelul, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu. Inelul s-a format în continuarea gambei, evazată spre terminație unde are caneluri și margine decorată în formă de floare. Din S.1, Cx.3. Datare: început sec. XIX, grupa A, tip III (Plansa III.2a-c).

24. Fragment de pipă, cu lipsă o parte din bordură și gambă, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, cu angobă lucioasă, culoare roșu. Găvanul are formă rotundă, bordură cilindrică cu diametru mai mic înconjurat de un decor floral dispus în relief. În partea inferioară, formează un 'V' la contactul cu gamba. Din S.1, carou 1, din stratul de arsură (posibil din Cx.1). Datare: a doua jumătate sec. XVIII, grupa A, tip IV (Plansa III.3a-c).

25. Fragment de pipă din care s-a păstrat parte din găvan, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu-brun. Găvanul are formă rotundă, contactul cu bordura este accentuat printr-o linie în relief, în partea inferioară este decorat cu linii în formă de 'V', cu roțița dințată. Din S.1, carou 1. Datare: a doua jumătate sec. XVIII, grupa A, tip I (Plansa III.4a-e).

26. Fragment de pipă din care s-a păstrat gamba cu inelul și parte din găvan, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu-brun. Din găvan s-a păstrat doar partea de conexiune cu gamba și este format în continuarea acesteia unde păstrează o parte din decorul realizat cu roțița dințată, probabil parte din 'V' - ul continuat din partea inferioară. Inelul este bine profilat, ușor alungit spre gambă în partea inferioară, delimitarea fiind accentuată de o canelură pe diametru. Terminația gambei este ușor vizibilă la capătul superior al inelului. Din S.1, carou 1. Datare: a doua jumătate sec. XVIII, grupa A, tip I (Plansa III.5a-c).

27. Fragment de pipă, cu lipsă gambă, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu-brun, urme de lustruire pe bordură, în partea superioară are arsură de la folosire. Găvanul are formă rotundă, format în continuarea gambei, zona de contact fiind accentuată cu un cerc în relief, în partea inferioară este decorat cu linii în formă de 'V', cu vârful în prelungire, cu roțița dințată. Din S.1, carou 1. Datare: a doua jumătate sec. XVIII, grupa A, tip I (Plansa III.6a-e).

28. Fragment de pipă din care s-a păstrat parte din găvan, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu-brun. Contactul dintre găvan și bordura este accentuat printr-o linie în relief. Din S.1, carou 1. Datare: a doua jumătate sec. XVIII, grupa A, tip I (Plansa III.7a-c).

29. Fragment de pipă din care s-a păstrat doar găvanul și parțial din bordură, din lut roșiatic, ardere oxidantă incompletă, lustruită, culoare roșu-brun. Găvanul are formă rotundă, cu ciobituri, în partea inferioară contactul în formă de 'V' cu gamba este accentuat cu roțița dințată, cu ornament șampilat, asemenea unei rozete și păstrat parțial de o parte și de alta a găvanului. Partea superioară a bordurii are pe diametru un cerc în relief și decor realizat cu roțița dințată. În această zonă pipa păstrează resturi și urmele de bronz, probabil de la capac. Din S.1, carou 1. Datare: sfârșit sec. XVIII, grupa A, tip I (Plansa III.8a-e).

30. Fragment de pipă din care s-a păstrat secțiunea prin găvan și bordură, din lut roșu, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu-brun, cu urme de ardere secundară pe găvan. Găvanul are formă rotundă, cu bordură formată în continuare, zona de contact fiind accentuată cu un cerc în relief, în partea inferioară este decorat în formă de 'V', cu roțița dințată. Din S.1, carou 1. Datare: a doua jumătate sec. XVIII, grupa A, tip I (Plansa III.9a-f).

31. Fragment de pipă, cu lipsă parte din bordură, din lut roșu, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșie. Găvanul are formă rotundă și decorat cu caneluri dispuse pe verticală, zona de contact cu bordura este accentuată cu incizii și creștături care se regăsesc și în partea inferioară a găvanului, la contactul în 'V' cu gamba. Inelul este bine profilat, având în partea superioară și în zona de contact cu gamba decor cu incizii și creștături. Zona de întâlnire dintre gambă și inel este decorată cu caneluri. Din S.1, carou 1. Datare: sec. XVIII-XIX, grupa A, tip III (Plansa III.10a-e).

32. Fragment de pipă din care s-a păstrat găvanul, parte din gambă și bordură, din lut roșu, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu-brun, cu urme de ardere secundară pe găvan și urme de lustruire pe bordură. Găvanul are formă rotundă, cu bordură formată în continuare, zona de contact fiind accentuată cu un cerc în relief, în partea inferioară este decorat în formă de 'V', cu roțița dințată. Din S.1, carou 1. Datare: a doua jumătate sec. XVIII, grupa A, tip I (Plansa III.11a-e).

33. Pipă, din lut roșu, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare brună, în partea superioară a bordurii are urme puternice de folosire. Găvanul este rotund și decorat în părțile opuse cu motiv realizat prin ștampilare, constând într-o floare, cu incizie circulară în centru și patru petale alungite, dispuse radial și umplute cu doi butoni în relief. Gamba este accentuată pe toată suprafața cu caneluri în forma petalelor de flori, cu vârful teșit, marginile sunt în relief și au decor similar cu petalele de pe găvan. La baza petalelor de pe gambă și în partea superioară al bordurii se află un cerc în relief care înconjoară diametrele gambei și bordurii. Inelul s-a format prin continuarea gambei care este evazată spre terminație și cu tăieturi care au fost realizate în lutul moale de la decorarea gambei, capătul acesteia este secționat drept. Din turnul central, în partea de nord-vest. Datare: sec. XVIII, grupa A, tip II (Plansa III.12a-e).

34. Fragment de pipă, cu lipsă parte din bordură și gambă, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, angobă, culoare roșu. Găvanul are formă rotundă, cu linii incizate în zona de delimitare de bordură, în partea inferioară, la contactul în 'V' cu gamba, este accentuat de canelură. Inelul s-a format în continuarea gambei, prin lărgirea acesteia spre terminație, zona decorată cu linii verticale incizate. Din S.2 (1,80-2,00). Datare: a doua jumătate sec. XVIII, sec. XIX, grupa B (Plansa III.13a-e).

35. Fragment de pipă, cu lipsă o parte din bordură și găvan, din lut roșu, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșie. Găvanul are formă rotundă și decorat cu caneluri dispuse pe verticală, zona de contact cu bordura este accentuată cu două benzi separate, cu decor în relief. Cea de jos constă în succesiune de puncte, iar cea de deasupra are decor de zigzag. La contactul cu gamba formează un 'V' accentuat cu decor realizat cu roțița dințată. Inelul este situat la terminația gambei, în zona are o canelură care îl separă în două calote. Calota inferioară este nedecorată, iar cea superioară are marginile ornamentate asemenea unor petale de floare, în partea superioară având ștampile de formă circulară. Gamba este relativ scurtă, zona de întâlnire dintre gambă și inel are un cerc în relief care are decor similar cu cel al găvanului. În partea inferioară a gambei, pe stânga, se afla o ștampilă de formă circulară, monogramă, posibil scriere în arabă. Din S2 (1,80-2,00). Datare: sec. XVIII - XIX, grupa A, tip III (Plansa III.14a-f).

36. Fragment de pipă din care s-a păstrat doar gamba și inelul, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare brună. Inelul este bine profilat, nedecorat, lăsând în partea superioară vizibilă terminația gambei. Din S.1, carou 4-5. Datare: a doua jumătate sec. XVIII, grupa A, tip I (Plansa IV.1a-c).

37. Fragment de pipă din care s-a păstrat doar gamba și inelul, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, cu angobă, culoare roșie, ardere secundară. Inelul este bine profilat, festonat pe toată suprafața, lăsând în partea superioară vizibilă terminația gambei decorată cu caneluri dispuse perpendicular, în partea inferioară are o linie decorată cu roțița dințată. Din S.1, carou 5. Datare: secolul XVIII-lea, început sec. XIX, grupa A, tip III (Plansa IV.2a-c).

38. Fragment de pipă din care s-a păstrat doar găvanul, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, cu angobă, culoare roșu-brun. Găvan de formă rotundă cu aspect foarte ușor polifațetat. Zona de contact cu bordura este accentuată de un inel în relief, foarte slab vizibil un posibil decor în partea superioară. În partea opusă gambei, pe diametrul central al găvanului se află un decor cu trei ștampile, relativ circulare și cu linii radiale, de tip palmete, separate în două locuri de câte o linie incizată, dispusă pe verticală, care se finalizează la contactul cu bordura, cu același tip de motiv ștampilat, însă ușor alungit. Din S.2. Datare: sec. XVIII-XIX, grupa A, tip III (Plansa IV.3a-c).

39. Fragment de pipă din care s-a păstrat gamba, parte din inel și parțial contactul cu găvanul de deasupra gambei, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu-brun, cu urme de ardere secundară. Inelul este bine profilat, nedecorat, de o parte și de alta având un decor realizat cu roțița dințată. Din S.3, moloz. Datare: a doua jumătate sec. XVIII, grupa A, tip I (Plansa IV.4a-c).

40. Fragment de pipă din care s-a păstrat gamba cu inelul, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, lustruită, culoare roșu-brun, cu urme de ardere secundară. Inelul este bine profilat, nedecorat, de o parte și de alta având câte o linie incizată. În partea inferioară gamba are un decor realizat cu roțița dințată, iar pe partea stângă, sub inel are un decor ștampilat compus din două părți, monogramă și pasăre. Din S.2, carou 2. Dată: a doua jumătate sec. XVIII, grupa A, tip I (Planșa IV.5a-e).

41. Fragment de pipă, cu lipsă o parte din bordură, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, cu angobă, culoare roșie, în partea superioară a bordurii are urme de utilizare frecventă. Inelul se află la extremitatea gambei, bine profilat și ușor alungit pe diametrul central. Gamba este lungă. Din S.7, carou 2. Dată: sec. XVIII, grupa A, tip II (Planșa IV.6a-c).

42. Fragment de pipă din care s-a păstrat găvanul și bordura, din lut roșiatic, ardere oxidantă completă, culoare roșu-brun. Găvanul are formă rotundă și decorat prin ștampilare cu 2 ornamente opuse, constând într-o floare cu 16 petale. În zona inferioară formează un 'V' accentuat cu caneluri și roțița dințată, al cărui vârf se continuă liniar spre bordură. Pe bordură, la terminația decorului sunt trei ornamente florale, ștampilate. În zona superioară bordura se îngustează, are o ușoară șanțuire pe diametru, probabil această parte servind ca loc pentru capac. Din S.7, carou 2. Dată: sfârșit sec. XVIII, grupa A, tip I (Planșa IV.7a-f).

43. Fragment bol din care s-a păstrat fundul și o parte din perete, caolin crem, poros, cu strat de angobă albă pe ambele părți. La interior, în centru, are decor de floare, contur cu albastru închis și umplutură cu albastru-deschis. La exterior s-a păstrat parte dintr-un decor cu contur albastru închis. Din S.4 (-2,00) m, Cx.5. Dată: Kütahya, sfârșit sec. XVII, început sec. XVIII (Planșa IV.8a-c).

44. Fragment bol din care s-a păstrat o parte din fund și din perete, caolin crem-gri, compact, cu strat de angobă albă pe ambele părți. La interior s-a păstrat cercul din linii duble albastre care marchează centrul ceștii, dar și un decor complex care marchează centrul acesteia, compus probabil dintr-o frunză, cu marginile marcate cu linie neagră, subțire, umplută cu smalț de culoare turcoaz, dar și trei linii negre, probabil ramuri, cu trei puncte roșii la extremitate. La exterior decorul este floral sau vegetal, desenat cu negru, albastru galben și puncte roșii; decor cu contur în relief, cu romburi mici încadrate de triunghiuri succesive, cu vârful în jos; spațiul format de aceste triunghiuri este umplut de alte triunghiuri cu două laturi egale și cu vârful în sus; cele două laturi egale sunt trasate cu două linii subțiri de culoare neagră, iar spațiul dintre ele fiind umplut cu galben; zona centrală a triunghiului este marcată de un alt ornament, trasat cu linie neagră subțire și umplut cu albastru închis, în jurul căruia se află puncte roșii. Din S.3 (-1,50-1,70 m). Dată: Kütahya, sec. XVII, prima jumătate a sec. XVIII-lea (Planșa IV.9a-c).

45. Fragment bol din care s-a păstrat fundul și o parte din perete, porțelan, decor la exterior. Desenul constă în motiv vegetal, o floare cu petale și probabil frunze, cu albastru cobalt pe fundal alb, cu o singură linie pe picior. Din S.1 (0-1,20 m), carou 4-5, moloz (Planșa IV.10a-b).

46. Posibil fragment farfurie, caolin crem-gri, compact, cu strat de angobă albă pe ambele părți. Interior nedecorat. La exterior decorat cu motive vegetale și florale conturate cu negru, asemenea unei rozete, umplute cu albastru - cobalt închis și turcoaz în zona centrală. Din S.7 (0-0,80 m), carou 2. Dată: Iznik, prima jumătate sec. XVI (Planșa IV.11).

47. Fragment bol cu lipsă o parte din perete, caolin crem-gri, compact, cu strat de angobă albă pe ambele părți. La exterior are ornament floral desenat simetric în trei locuri, cu contur în gri închis și umplut parțial cu cobalt albastru deschis. Desenul constă într-o floare cu patru petale care pornesc dintr-un cerc central desenat cu linie subțire cu gri închis, umplut cu cobalt albastru închis; petalele au margini dublate și umplute cu linii subțiri, hașurate, de culoare gri închis; două tulpini care sunt umplute cu cobalt subțire în nuanță de albastru deschis. Decorul floral este încadrat într-un chenar de formă aproximativ circulară, ușor ondulat în partea superioară unde are cobalt cu nuanță mai închisă, rezultată probabil din stratul aplicat mai gros. În partea inferioară linia cercului este dublată, iar spațiul umplut cu cobalt în strat subțire de albastru deschis. Conexiunea dintre perete și piciorul bolului este accentuată de o linie subțire de cobalt albastru deschis. Pe fund are marcaj, cu negru. Din S.5 (0-0,80 m), anexă. Dată: Kütahya, sec. XVIII (Planșa IV.12a-d).

48. Urcior. Pastă semifină, brun închis, conținut de mică și nisip, ardere oxidantă. Corp globular cu pereți subțiri, gât înalt cu diametru mic și perete îngroșat, deschidere largă în partea superioară unde a fost atașată toarta de secțiune ovală. În partea opusă, pe umăr, a fost atașat tub de scurgere a cărui înălțime depășește nivelul superior al toartei. Urme de ardere secundară, angobă albă la extremitatea tubului de scurgere și pete albe în partea inferioară, spre fund. Din S.6, Cx.7. Dată: sec. XVI - XVII sau mai târziu (Planșa V.1a-b).

49. Urcior. Pastă semifină, brun închis, conținut de mică și nisip, ardere oxidantă. Corp globular cu pereți subțiri, gât înalt cu diametru mic și perete îngroșat, deschidere largă în partea

superioară unde formează un cilindru, cu caneluri, de care a fost atașată toarta de secțiune ovală. Deasupra cilindrului buza este puternic evazată pe orizontală unde formează o muchie și un alt cilindru cu diametru mai mare, asemenea unui guler. În partea opusă, pe umăr, a fost atașat tub de scurgere care s-a păstrat doar parțial. Urme de ardere secundară și depuneri calcaroase, angobă albă pe interiorul și exteriorul cilindrului superior. Din S.6, Cx.7. Dată: sec. XVI-XVII sau mai târziu (Planșa V.2a-b).

50. Urcior. Pastă semifină, brun roșiatic, conținut de mică și nisip, ardere oxidantă. Corp globular cu pereți subțiri, ușoară canelură pe umăr, gâtul și toarta nu au fost păstrate. În partea opusă, pe umăr, a fost atașat tub de scurgere a cărei înălțime depășește nivelul superior al toartei. Urme de ardere secundară, angobă albă la extremitatea tubului de scurgere și pete albe în partea inferioară, spre fund. Din S.6, Cx.7. Dată: sec. XVI-XVII sau mai târziu (Planșa V.3a-b).

51. Urcior. Pastă semifină, brună, conținut de nisip fin, ardere oxidantă. Corp globular cu pereți subțiri, caneluri pe umăr, gât înalt cu diametru mic și perete îngroșat, deschidere largă în partea superioară unde formează un cilindru și o muchie prin evazarea buzei pe orizontală, asemenea unui guler. Sub cilindru gâtul are caneluri și un inel proeminent în partea inferioară de care a fost atașată toarta. În partea opusă, pe umăr, a fost atașat tub de scurgere a cărei înălțime depășește nivelul superior al toartei. Urme de ardere secundară și angobă subțire. Lipsește fundul și parte din perete. Din S.5 (-0,80-1,20 m), Anexă. Dată: sec. XVI-XVII sau mai târziu (Planșa VI.1a-b).

52. Sfeșnic. Pastă semifină, conținut de cretă, ardere oxidantă, completă, culoare brun roșiatic. Corp de formă conică, gol pe interior, cu caneluri, lipsește partea superioară, pereți groși, prevăzut în partea superioară cu o farfurioară de formă concavă. Din S.5 (-0,80-1,20 m), Anexă. Dată: sec. XVI - XVII (Planșa VI.2a-b).

53. Cahlă de tip oală cu corp tronconic și deschidere circulară. Pastă semifină, ardere oxidantă, completă, culoare brun roșiatică. Corp tronconic, inel în zona mediană realizat prin împingere dinspre interior unde formează o alveolă. Buza răsfrântă, cu bandă în partea superioară. Buza este acoperită cu un strat subțire de angobă albă peste care a fost aplicat smalț verde închis, angoba scursă fiind vizibilă pe interior. Din S.5 (-0,80-1,20 m), Anexă. Dată: sec. XVI-XVII (Planșa VI.3a-b).

54. Detaliu cu elemente componente al unei pipe model oriental (Planșa IV.13).

Note

1. Mulțumiri Dr. Robert Gindele (Muzeul Județean Satu-Mare) pentru permisiunea de publicare a materialului.
2. O analiză tipologică și cronologică a ceramicii rezultate din contexte otomane poate fi consultată la Gașpar 2018.
3. Un ornament similar de floare cu opt petale a fost identificat pe un fragment de ceașcă de cafea descoperit la Old Bar și considerată ca produs caracteristic culturii orientale, similar cu ceștile chinezești (Guștin *et al.* 2008: 155, Figure/ Slika 79: 4a-b).
4. Exemplarul a fost denumit ceașcă de cafea cu pictură policromă, Grup 2.
5. Vezi descrierea complexelor din raportul preliminar cu situația arheologică (Gindele *et al.* 2019).
6. O analiză tipologică și cronologică a acestor tipuri de vase poate fi consultată la Gașpar 2018: 107-8, tip 3.
7. Pentru analogii de sfeșnice, cu cronologie și tipologie (Gașpar 2018: 112-13, tip 6).
8. Analogii și descrieri la Gașpar 2018: 113, tip 7/varianta 7.1.
9. Otomanii din Siria și Egipt cunoșteau tutunul în jurul anului 1600. Pipele otomane au fost produse începând cu prima parte a secolului al XVII-lea (Gașpar 2016: 260, 263).
10. În secolul al XVII-lea existau ateliere la Oradea, posibil la Cluj (Gașpar 2016: 263).
11. Descriere detaliată a elementelor componente la Gașpar 2016.
12. De obicei, în studiile dedicate pipelor se menționează că la realizarea camerei de ardere au fost folosite pene de lemn bătute în lutul moale, atunci când pipa se afla în matrice (Gașpar 2016, 263).
13. Vezi descrierea complexelor din raportul preliminar cu situația arheologică (Gindele *et al.* 2019).

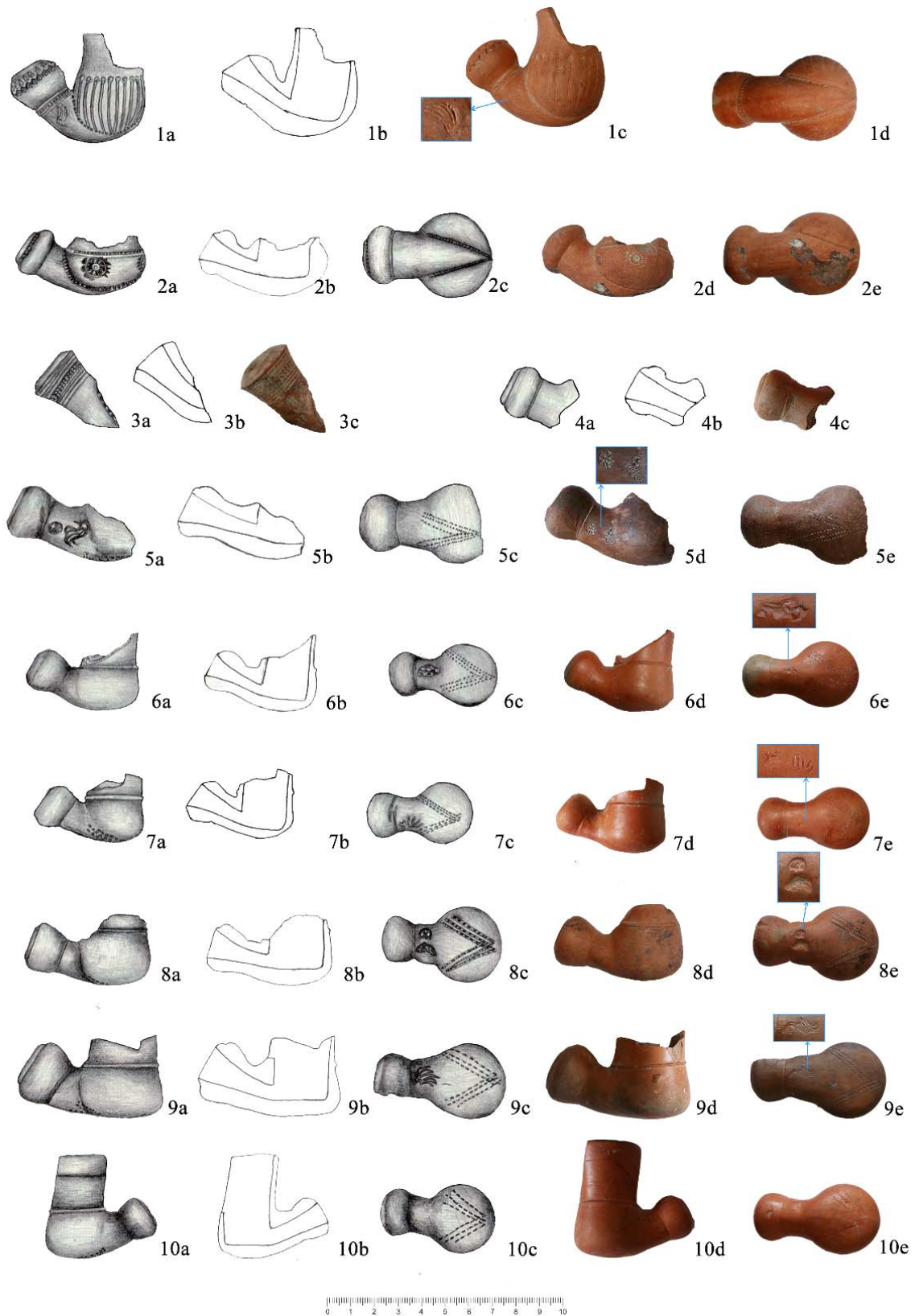

14. Primele restricții pentru fumat au fost impuse de regele Angliei, James I (1603-1625), urmând sultanii Ahmed I (1603-1617) și Murad IV (1623-1640). În timpul sultanului Ibrahim (1640-1648), în anul 1646, a fost promulgată o lege cu independența fumatului, însă legalitatea practicării acestui obicei a fost declarată aproape un secol mai târziu (Gașpar 2016, 261).
15. În Muntenegru, la Stari Bar, au fost pentru prima dată semnalate în niveluri cu datare la începutul secolului al XVIII-lea (Sabbionesi 2014: 32, Group II.B, fig. 3.5/II.3, II.4).
16. După formă, astfel de pipe sunt datate la mijlocul secolului al XVIII-lea (Bikić 2012: 3, Figure 4/30).
17. Pipa a fost descoperită cu ocazia cercetărilor arheologice subacvatice la o navă cu datare din perioada de domnie a sultanului Selim III (1789-1807) (Batchvarov 2013: 14, Fig. 12 KT105).
18. Se face referire la exemplarele descoperite la Timișoara (Gașpar 2016: Cat. 18, 20, tip II.3).
19. Exemplarele descoperite la Edirne - Palatul Nou au fost datate în secolul al XIX-lea (Cengiz 2011: Çizim no: 55).
20. Această categorie a fost denumită ca pipe cu găvan mare, cilindric (Hânceanu 2013: 44, 45, inv. 7.231, tip 2.b).
21. La Edirne au fost datate în secolul al XIX-lea (Cengiz 2011, Çizim no: 55).
22. Este vorba despre un simbol de halebardă asemenea unei unelte purtată de servitorii de la palatul otoman (denumiți Teberdaran) sau care are o semnificație simbolică pentru derviși (Cengiz 2011: 225, Kat. No. 55).
23. Sunt menționate analogiile (majoritatea având gamba fațetată) de la Corint, Agora ateniană, Varna, Ruse, Veliko Târnovo, Provadia, Şumen, București, Iași (Costea *et al.* 2007: 338, Grupa A/Tip III, Pl. IV/4). Pentru Corint, vezi Robinson 1985: C 66.
24. Pentru Babadag au fost datate în secolul al XVIII-lea, iar pentru Atena, în secolele XVIII - XIX (Costea *et al.* 2007: 343, Cat. 28; Robinson 1985: 178-9, 196, C 39, A 14).
25. Pentru Saraçhane acest tip de pipe este considerat ca variantă a tipului V și VI (Hayes 1992: 392, type XXII; Robinson 1985: 175, C 23).
26. Posibilitate de proveniență bazată pe numărul mare de descoperiri de acest tip de pipe la Varna (Robinson 1985: 176, C 23).
27. Hayes le consideră ca posibile producții realizate după anul 1830/1850 (Hayes 1992: 392-393, tip VIII/A). Pentru Agora și Corint au fost datate în secolul XIX - începutul secolului XX (Robinson 1985: 163, 189, 190, C 119, A 32, A 37). Pentru Edirne au fost datate în secolul al XIX-lea (Cengiz 2011: 191). Pentru Saraçhane au fost datate la jumătatea secolului al XIX-lea sau chiar mai târziu (Hayes 1992: 393, type VIII A).
28. La Tulcea au fost datate în secolul XIX - începutul secolului XX (Costea 2013, Pl. 9/46, Cat. 46).
29. Analogiile de la Saraçhane, Agora și Corint au avut semn de meșter (Robinson 1985, 191).
30. Desenele au fost realizate de către Bakai Janos (Muzeul Județean Satu Mare) și Adriana Gașpar. Fotografii obiecte realizate de Robert Gindele.

Bibliografie

- Ayhan, G. (2011) 'Smyrna Antik Kenti Kazıları 2007-2008 Yılı Lüle Buluntuları', *Sanat Tarihi Dergisi*, 18(2): 1-22.
- (2015) 'Lülelerde Görülen Kuş Figürleri Üzerine Bir Araştırma/A Research on the Figurative Bird Ornamentation on Pipes', *Sanat Tarihi Dergisi* 24(1): 1-21.
- Batchvarov, K.N. (2013) 'Clay Pipes and Smoking Paraphernalia from the Kitten Shipwreck, an Early Nineteenth-Century Black Sea Merchantman' (published online: 17 December 2013, @ Springer Science+Business Media New York), *International Journal of Historical Archaeology* (2014) 18(1): 1-19 (19 DOI 10.1007/s10761-013-0244-z).
- Bikić, V. (2012) 'Tobacco pipes from the Belgrade Fortress: context and chronology', *Journal of the Académie Internationale de la Pipe* 5: 1-8.

- de Vincenz, A. (2019) (Forthcoming) 'Porcelain and Ceramic Vessels of the Ottoman Period' (Chapter 8) în Y. Arbel (ed.) *Excavations at the Ottoman Military Compound (Qishle) of Jaffa*. The Jaffa Cultural Heritage Project Series (M. Peilstöcker și A.A. Burke, editorii seriei). Ägypten und Altes Testament, Münster: S. Wimmer & W. Zwickel, Ugarit Verlag.
- Cengiz A. (2011) *Edirne Yeni Saray Kazılarında Ele Geçen Lüleler*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (teză disertație), Ankara.
- Costea, I., Stănică, A. și Ignat A. (2007) 'Pipe de lut descoperite la Babadag', *Peuce* 5: 335-62.
- Costea, I. (2013) 'Pipe de lut cu inscripții și mărci din colecția I.C.E.M. Tulcea', *Peuce, Serie Nouă* XI: 255-90.
- Dinu, N. (2007) 'Ceramică otomană descoperită în București. Cercetări arheologice de salvare din anul 2004', *Cercetări arheologice în București* VII: 209-27.
- (2009) 'Kütahya blue-and-white ceramics discovered at Ottoman Brăila', în G. Dávid și I. Gerelyes (ed.) *Thirteenth International Congress of Turkish Art*, pp. 211-16, Budapest: Hungarian National Museum.
- Gașpar, A. (2016) 'Obiceiuri cotidiene reflectate arheologic în Timișoara Otomană. Observații asupra pipelor de lut [Daily habits in Ottoman Timișoara reflected in archaeological finds. Observations on smoking clay pipes]', *Materiale și Cercetări Arheologice (serie nouă)* XII: 259-85.
- (2018) 'Ceramica otomană (secolele XVI-XVII) din Timișoara, provenită din cercetările arheologice efectuate pe str. L. Blaga (2014)', în Al. Flutur, D. Tănase și A. Hamat (ed.) *Cercetări arheologice în centrul istoric al Timișoarei – strada Lucian Blaga, campania 2014*, pp.101-58, Cluj-Napoca: Ed. Mega.
- Gačić, D. (2011) *Pipe iz Muzejskih Zbirki Srbije – Pipes from Museum Collections of Serbia*, Novi Sad: Muzej Grada Novi Sad.
- Gindele, R., Brândușan, L., Georgescu V.Șt. și Heroiu, A. (2019) 'Cercetări arheologice preventive la Cetatea Turnu (Turnu Măgurele, jud. Teleorman), campaniile 2018-2019 – rezultate preliminare', *Buletinul Muzeului Județean Teleorman. Seria Arheologie* XI: 111-32.
- Gusach, I. (2012) 'Kutahya coffee cups from excavations of the fortress Lutik (Sed-Islam)/ Kiutahiiskie kofeinie ciashcheki iz raskopok kreposti liutik (Sed-Islam)', *Vestnik Tanaisa* 3: 114-39.
- (2017) 'Asia Minor Glazed Ceramics of the 15th-18th Century found on the Excavated Turkish Fortress of Azak', în S. Bocharov, V. François și A. Sitdikov (ed.) *Glazed pottery of the mediterranean and the Black Sea region, 10th-18th centuries*, vol.2, pp. 581-600, Kazan-Kishinev: Stratum.
- Guštin, M., Bikić, V. și Mileusnić Z. (2008) *Ottoman Times. The story of Stari Bar, Montenegro/ Osmanska Vremena. Priča o Starom Baru, Crna Gora*, Koper: Univerza na Primorskem.
- Hayes, J.W. (1992) 'Clay tobacco pipes', în J.W Hayes și D. Oaks. (ed.) *Excavations at Sarachane in Istanbul*, vol. 2 *The Pottery*, pp. 391-6, Princeton: Princeton University Press.
- Hânceanu, G.D. (2013) 'Pipe din târgul Romanului', *Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei* XL: 39-62.
- Robinson, R.C.W. (1983) 'Clay tobacco pipes from the Kerameikos', *Athenische Mitteilungen* 98: 265-85.
- (1985) 'Tobacco pipes of Corinth and of the Athenian Agora', *Hesperia* 54(2): 149-203.
- Sabbionesi, L. (2014) 'Le pipe di Stari Bar', în S. Gelichi și L. Sabbionesi (ed.) *Bere e fumare ai confini dell'Impero. Caffè e tabacco a Stari Bar nel periodo ottomano*, pp. 30-70, Firenze: All'Insegna Del Giglio.
- Uçar, H. (2019) 'Archaeological proof of enjoy at Tire Kutu Han: Clay pipes', *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 19(2): 119-34 (DOI: 10.5281/zenodo.3340095).

Plansa I. Pipe de lut (1: sec. XVIII - XIX; 2, 3: începutul sec. XIX; 4-10: a doua jumătate a sec. XVIII).
Smoking clay pipes (1: 18th-19th centuries; 2, 3: early 19th century; 4-10: second half of the 18th century).

Plansa II. Pipe de lut (1-4, 6-7: a doua jumătate a sec. XVIII; 5, 11: începutul sec. XIX; 8-9: sec. XIX; 10: a doua jumătate a sec. XVIII, sec. XIX).

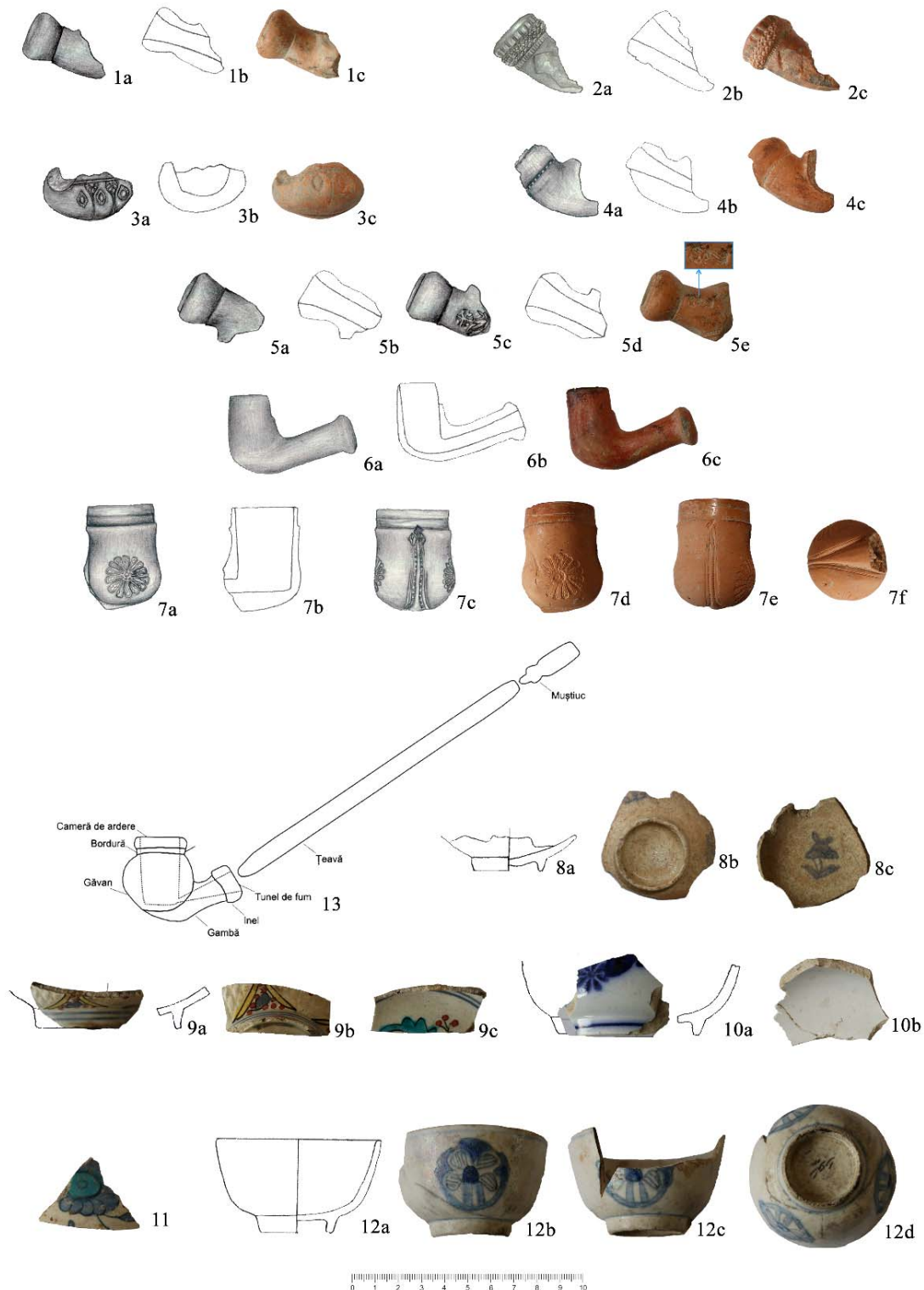
Smoking clay pipes (1-4, 6-7: the second half of the 18th century; 5, 11: early 19th century; 8-9: 19th century; 10: second half of the 18th century, 19th century).

Plansa III. Pipe de lut (1-2: începutul sec. XIX; 3-7, 9, 11: a doua jumătate a sec. XVIII; 8: sfârșitul sec. XVIII; 10, 14: sec. XVIII, XIX; 12: sec. XVIII; 13: a doua jumătate a sec. XVIII, sec. XIX).

Smoking clay pipes (1-2: early 19th century; 3-7, 9, 11: second half of the 18th century; 8: late 18th; 10, 14: 18th-19th centuries; 12: 18th century; 13: second half of the 18th century, 19th century).

Plansa IV. Pipe de lut (1, 4, 5: a doua jumătate a sec. XVIII; 2: sec. XVIII-lea, începutul sec. XIX; 3: sec. XVIII, XIX; 6: sec. XVIII; 7: sfârșitul sec. XVIII, începutul sec. XVIII, XIX; 8: sfârșitul sec. XVII, începutul sec. XVIII; 9: sec. XVII-lea, prima jumătate a sec. XVIII; 12: sec. XVIII); porțelan (?) (10); ceramică Iznik (11: prima jumătate a sec. XVI); Detaliu cu elemente componente ale unei pipe otomane (13).

Smoking clay pipes (1, 4, 5: 13 the second half of the 18th century; 2: 18th century, early 19th century; 3: 18th-19th centuries; 6: 18th century; 7: late 18th century); Kütahya ceramics (8: late 17th early 18th centuries; 9: 17th century, first half of 18th century; 12: 18th century); China porcelain (?) (10); Iznik ceramics (11: first half of 16th century); Detail with the components of Ottoman tobacco pipes (13).

Planșa V. Urchioare (1-3: sec. XVII-XVIII sau mai târziu)
Jugs (1-3: 17th-18th centuries or later).

Plansa VI. Urcior (1a-b: sec. XVII-XVIII sau mai târziu); sfeșnic (2a-b: sec. XVII-XVIII); cahlă pentru sobele de încălzit (3a-b: sec. XVII-XVIII).

Jug (1a-b: 17th-18th centuries or later); candlestick (2a-b: 17th-18th centuries); stove tile (3a-b: 17th-18th centuries).